

DARIUS ŽUKAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

ŠV. BENEDIKTO IKONOGRFIJA LIETUVOS ALTORINIUIOSE ATVAIZDUOSE

The Iconography of St. Benedict in Lithuanian Altarpieces

SUMMARY

This article analyzes the iconography of St. Benedict in Lithuanian altarpieces of 17–19th century. The most numerous and valuable pictures belong to the 18th century. They depict the Saint's appearance, his death, apotheoses and heavenly triumph. Since the 17th century, St. Benedict was mostly represented as old bearded patriarch dressed in the black habit with miter on his head and the book of Regula in his hands. Other kind of pictures show his miracles and mystical visions.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Lietuvos altorinių šv. Benedikto atvaizdų, datuojamų XVII–XIX a., ikonografinėms ypatybėms atskleisti. Gausiausią ir ryškiausią kūrinių dalį sudaro XVIII a. darbai, atspindintys populiariausias to meto Europoje vizijos, mirties ir apoteozės temas. Lietuvoje nuo XVII a. įsitvirtino seno barzdoto benediktinų patriarcho tipažas. Viena atributų grupė akcentuoja šventojo priklausomybę benediktinams (juodas abitas) ir abatystę (pastoralas, mitra, pektoralas, kapa), Regulos autoriaus ir vienuolijos įkūrėjo statusą (knyga, bažnyčios pastatas). Kita reprezentuoja jo gyvenimo stebuklus (taurė su gyvate, įskilęs indas, duona su gyvate ar varnu) ir mistinę viziją (ugninis rutulys).

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje kadaise buvo šeši vyrų ir septyni moterų benediktinų vienuolynai, trys vyrų ir trys moterų veikė dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Gausiausią ir reikšmingiausią šv. Benedikto atvaizdų dalį juose sudarė tituliniai altoriniai, gerbi-

mui skirti kūriniai. Išlikę šio tipo kūriniai sudaro meniniu ir ikonografiniu požiūriu įdomiausią šv. Benedikto atvaizdų dalį Lietuvoje. Nors beveik visi į tyrimą įtraukti objektai jau yra žinomi menotyros diskurse ir aptarti bendresnio pobūdžio publikacijose, atskiroms bažny-

RAKTAŽODŽIAI: ikonografija, šv. Benediktas, altorinis atvaizdas, benediktinų dailė, barokas.

KEY WORDS: iconography, st. Benedict, altarpiece, Benedictine art, baroque.

čioms ar kitokioms temoms skirtuose straipsniuose, vis dėlto kaip atvaizdų grupė, siejama vieno šventojo asmens, iki šiol detaliam ikonografiniu aspektu neanalizuota. Tokio pobūdžio tyrimas šiandien tebėra aktualus ir gali praplėsti turimas žinias, pateikti naujų su grupe susijusių interpretacijų.

Pirmasis benediktinų vienuolynas lietuvių žemėse įkurtas dar XV a. pr.,

tačiau seniausi atvaizdai šiandien datuojami pora šimtmečių vėliau. Todėl tyrimo anksčiausia chronologinė riba brėžiama XVII a., o vėliausia – XIX a., kai buvo sukurtas paskutinis senosios dailės altorinis šventojo atvaizdas. Šio tyrimo tikslas atskleisti Lietuvoje išlikusių altorinių šv. Benedikto atvaizdų ikonografines ypatybes išryškinant bendrumus bei specifiskus bruožus Europos kontekste.

ŠV. BENEDIKTAS MARIJINIUOSE XVII A. ALTORIUOSE

Per visus benediktinų gyvavimo Lietuvoje metus XVII a. pasižymi įgyvendintų fundacijų gausa. Tuomet buvo įsteigti devyni vienuolynai. Šiuo laiku datuojami seniausieji dokumentiškai užfiksuoti ir mūsų dienas pasiekę šv. Benediktą perteikiantys kūriniai. Nekyla abejonių dėl šv. Benedikto altorinių atvaizdų buvimo visose to amžiaus benediktinų šventovėse, tačiau iš jų iki šandienos išliko vos pora.

Kražių benediktinų Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios Didžiamajame altoriuje yra titulinis paveikslas, kuriame šventieji Benediktas ir Skolastika garbina Nekaltai Pradėtąją Švč. M. Mariją¹. Pirmojoje benediktinų bažnyčioje, pastatytoje 1642 m., paveikslas kabėjo šoniniame altoriuje. Kitas atvaizdas, išreikštas skulptūrine forma, šiandien randamas Ariogalos šv. arkangelo Mykolo bažnyčios Didžiojo altoriaus sparne². Altorius tarpukariu buvo perkeltas iš 1938–1940 m. pertvarkomos Kauno šv. Mikalojaus benediktinų bažnyčios³. Įrenginio pirmame tarpsnyje nuo XVII a. kabėjo Dievo Motinos paveikslas, antrame pagal pirminį sprendimą – Apreiškimo siužeto kūrinys. Taigi šiuos Kražių

ir Kauno šv. Benedikto atvaizdus sieja gražus ryšys. Abu kūriniai pasitelkti marijinės temos altoriuose.

Žvelgiant į Kražių paveikslą, jame užfiksuotas *Šventojo pokalbio* scenoms būdingas kompozicinis išsidėstymas. Abipus Švč. M. Marijos suklupe šventieji vizualiai išreiškia garbinimo veiksmą. Šv. Benediktas vilki juodu vienuolijos abitu ir, be šio įprasto drabužio, jo pečius dar gaubia puošni kapa, kuri panaudota tik Kražiuose ir suteikia kūrinio ikonografijai išskirtinumo. Vakarų dailėje kapa šv. Benedikto ikonografijoje pritaikyta Vėlyvaisiais viduramžiais, populiarė ir renesansiniuose darbuose⁴. Vėliau tapo įprasta vienuolį vaizduoti vilkint vien abitą. Kražių paveiksle vienuolyno abato titulą leidžia atpažinti šalia ant žemės pastatyta brangakmeniais ir perlais išdabinta mitra. XVIII a. II pusėje paveikslui pritačius aptaisus, abato titulus buvo sustiprintas dar ir pastoralu. Tokiu, daugeliui šventojo atvaizdų būdingu atributų komponavimu bylojama apie abato pareigų atsisakymą. Ant žemės padėta atversta knyga – seniausias šventojo atvaizdų atributas, pažymintis ir sureikšminantis parašytos vienuolinio gyvenimo

mo Regulos autorystę⁵. Įprastai atvers-toje knygoje būdavo paliekami įrašai apie Benediktą arba citatos iš Regulos: *Regula sancti Benedicti; Ego sum Benedictus abbas; Ausculta, o fili, praecepta magistri; Passionibus Christi per patientiam participemur; Disciplinam patris audite; Clamat nobis scriptum, fratres, dicens, qui se exaltat humiliabitur* ir t. t.⁶ Kražių paveikslu pirminiame variante knyga buvo tuščia, tačiau šiandien joje matyti 1910 m. ir 2007 m. palikti su turiniu nesusiję įrašai apie atliktus restauravimo darbus.

Šv. Benediktas drobėje vaizduojamas senyvo amžiaus, su ilga žila, į dvi dalis perskirta barzda bei vešliais pusilgiais, ant ausų lipančiais plaukais. Seno benediktinų patriarcho įvaizdis sukurtas tik XIV a. Italijoje, kai šv. Benediktą šitaip ėmė traktuoti naujai įkurtos vienuolijos⁷. Iki tol benediktinai, savo įkūrėją matę jauno ar vidutinio amžiaus, kaip energingą lyderį, pamažu perėmė reformuotą įvaizdį. Tipažo vizualinę išraišką lėmė Giotto di Bondone sukurtas naujoviškas atvaizdas, kurį ėmė kartoti dailininku sekę vėlesnių kartų meistrai⁸.

Kitokiai vaizdavimo kryptį atstovauja Kauno benediktinėms sukurta skulptūra, vienintelė Lietuvoje sekanti bebarzdžio vienuolio vaizdavimo tradicija. Frontalios ir statiškos skulptūros išvaizda ligšioliniuose tyrimuose aprašoma skirtingai: vienu atveju teigiama, kad realistiškai traktuotas „kresnas apskritagalvis šv. Benediktas panašus į sotų, savimi patenkintą žmogų“⁹, kitu – įžvelgiamas oponuojantis emocinis krūvis: „šventasis yra užmerktomis akimis, ramybės būsenoje paniręs į apmąstymus, jo veide žaidžia švelni šypsena“¹⁰.

1 il. Nežinomas dailininkas. Šv. Benediktas. XI a. Civate San Benedetto al Monte bažnyčia. Italija

Seniausi bebarzdžio šv. Benedikto atvaizdai, datuojami XI a., išlikę Italijoje San Sebastiano al Palatino ir Civate San Benedetto al Monte bažnyčiose¹¹. Juose kartojasi frontaliai stovinčio jauno ar vidutinio amžiaus, rudaplaukio, tonzūruoto vienuolio tipažas. Civate bažnyčios freskoje (1 il.) jau atsiradęs pastoralo atributas, kuris šventojo ikonografijoje pirmą kartą pritaikytas dar X a. Otonų laikų miniatūrose norint pabrėžti kilnias abato pareigas¹². Bebarzdžio vidutinio amžiaus vyro tipažas į šiaurę nuo Alpių išliko iki baroko¹³. Vieną iš daugelio tokios struktūros atvaizdų altoriaus poliptikui sukūrė austrų meistras Thomas Artula, turėjęs dirbtuves Filacho mieste (2 il.). Šio atvaizdo tipas ir atributai atspindi XV a. šiaurietišką šventojo atvaizdų standartą, kuriam itin dažnai pasitelktas taurės su joje esančia viena ar keliomis gyvatėmis motyvas.

2 il. Thomas Artula. Šv. Benediktas. 1460–1470. Lenta, tempera. Landesmuseum Kärnten. Austrija

Analogiškai pirmavaizdžiams Kauno skulptūra dešinėje rankoje laiko pastorala, kairėje – užverstą regulos knygą ir ant jos uždėtą taure¹⁴. Naujasis atributas siejamas su sąmokslu išaiškinimo stebuklu, vaizdžiai aprašytu šv. Grigaliaus Didžiojo. Popiežius pasakoja, kad kurį laiką atsiskyrėlio oloje gyvenęs Benediktas buvo prikaltintas pirmą kartą imtis vadovauti vietos atsiskyrėlių bendruomenei. Naujasis tėvas, kitaip nei bendruo-

menės gyventa iki tol, stengėsi skatinti ją uoliai laikytis regulos. Po kurio laiko nepatenkintieji susitarė jam atimti gyvybę, tačiau niekšingus kėslus Benediktas stebuklingai atskleidė. Eilinių pietų metu padavus indą su vynu įprastiniam palaiminimui kryžiaus ženklų, šis „susikilo, tarsi būtų sudaužytas ar tarsi į tą mirties indą vietoj kryžiaus būtų kas akmeniu tvojęs“¹⁵, ir šitaip Benediktas suprato apie nuodus. Po įvykio vyresnysis bendruomenę paliko.

Apibendrinant galima teigti, kad Kražių ir Kauno kūriniai atstovauja dėl skirtingų regionų įtakos suformuotai šv. Benedikto tipo traktuotei. Kaune buvusi skulptūra, nors sukurta XVII a. II pusėje, atstovauja šiaurietiška, ikibarokinei tradicijai. Tai vienintelis bebarzdžio šv. Benedikto atvaizdas Lietuvoje, formaliu figūros traktavimu bei laikomų pastoralo ir taurės ant knygos atributų konfigūracija atitinkantis šiaurinių alpių regione XV a. vyravusią ikonografiją. O Kražiams nutapytas paveikslas siejasi su itališkaisiais pavyzdžiais ir yra ankstyvas barokiškų vizijinio pobūdžio atvaizdų reprezentantas. Jam pasitelktas Šventojo pokalbio kompozicinis principas ir ikonografija. Šv. Benediktas perteiktas su viduramžių ir renesanso atvaizdams būdingu atributu – kapa, taip pat su įprastai šalia pastatyta mitra ir atversta Regulos knyga – seniausiu šventojo ikonografijos atributu.

VIZIJA, MIRTIS IR APOTEOZĖ XVIII A. ŠV. BENEDIKTO ATVAIZDUOSE

Atnaujinant kai kurių benediktinų šventoves XVIII a., senuosius atvaizdus imta keisti naujos estetikos kūrinių.

1753–1759 m. rekonstruojamame Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios interjere vietoje buvusių devynių, įrengti nauji altoriai,

tarp kurių vienas skirtas šv. Benediktui. Senojo altoriaus titulinis kūrinys, minėtas 1746 m. vizitacijoje¹⁶, buvo perkeltas į Dievo apvaizdos koplyčią, kur 1804 m. įvardintas kaip senas, ant drobės tapytas paveikslas su paaukuotais spinduliais ir sidabrinio kryžiuku¹⁷. Naujasis altorius dekoruotas trimis tema ir chronologiškai tarpusavyje susijusiais siužetais. Pirmame tarpsnyje įkomponuotame paveiksle šventasis regi viziją, antrame miršta, trečiame kyla į dangų. Pasirinktomis temomis Vilniaus altorius apibūdintinas kaip charakteringas amžiaus tendencijų atspindys, savitu meniniu sprendimu įamžinęs vėlyvojo baroko dailėje populiariausias šv. Benedikto gyvenimo scenas¹⁸.

Titulinį altoriaus kūrinį nutapęs Simonas Čechavičius ėmėsi tuomet populiariausio benediktinų dailės siužeto (3 il.), kuriame perteikiamas šv. Grigaliaus Didžiojo Dialoguose aprašytas epizodas, žymintis šv. Benedikto „mistinio gyvenimo viršūnę“¹⁹. Biografo pasakojama, kaip vieną naktį Benediktas meldėsi vienuolyno bokšte ir, stovėdamas prie lango, išvydo tamsoje iš viršaus sklindančią už dieną šviesesnę šviesą. Stulbiname regėjime prieš jo akis buvo sutelktas visas pasaulis, tarsi aprėptas vieno saulės spindulio. Netrukus žėrinčioje šviesoje jis išvydo į dangų angelų nešamą ugninį kamuolį su Kapujos vyskupo Germano siela. Dialogas tęsiamas klausančiojo nuostaba ir jam pateiktu giliu pasaulio regėjimo paaiškinimu. Pasak Grigaliaus, „vidinio regėjimo šviesa praplečia sielos ribas, ir ši taip pasklinda Dieve, jog tampa aukštesnė už pasaulį“²⁰, todėl išplėsta Benedikto dvasia ir galėjo regėti visą pasaulį, kuris yra žemiau Dievo. Popiežiaus manymu, Benediktas nukeliamas

3 il. Simonas Čechavičius. Šv. Benedikto vizija. 1756–1758. Drobė, aliejus. Lietuvos dailės muziejus

anapus pasaulio ir todėl galėjo jį matyti. Pasakojime pateikiamos kelios svarbios detalės, kurias vizualiai išreikšti meninėmis priemonėmis ilgą laiką dailininkams buvo itin sudėtinga užduotis. Esminiai elementai perkelti į atvaizdus: Benedikto nukėlimas į anapusybę, pasaulis šviesos spindulyje, retais atvejais vyskupo Germano siela ugniniame rutulyje ir kartais virš pasaulio esantis Dievas (Švč. Trejybės pavidalu). Šios pasakojimo gairės padeda geriau suprasti ir Čechavičiaus ikonografinius sprendimus.

Vilniaus kūrinyje pirmiausia matyti vykstantis perkėlimas į anapusybę. Paveiksle dailininkas kuria sąlyginę, nekonkrečią vizijos momentu atsivėrusią erdvę. Iš vienos pusės – vienuolio užnugarėje raudonu audiniu uždengtas stalas, dar toliau už jo matyti standartinis, dažnai to meto kūriniuose pasitaikantis elementas – monumentalios kolonos dalis, kuri tradiciškai simbolizuoja ryšį tarp žemės ir dangaus. Apatinė dalis su baze ir pjeDESTALU yra matoma, o viršutinė dalis su kapiteliu pranykusi dangaus debesų ir šviesos fone.

Neatsiejamas šv. Benedikto viziją perteikiančių kūrinių elementas – Žemės rutulio simbolis. Jis vienu svarbiausių šv. Benedikto ikonografijos elementų tapo tik XVIII a. *Iki tol šios vizijos epizodas benediktinų dailėje buvo sutinkamas itin retai, o pasisėkimo vizija neturėjo dėl komplikuoto turinio, kurį perteikti ryžtasi tik išskirtiniais atvejais*²¹. Šio, anksčiau dažniausiai perteikiamo siužeto kontrastas buvo istorija apie Benedikto sesers mirtį, kai brolis išvydo jos sielą sklendžiančią balandžio pavidalu²².

Potridentinu laikotarpiu, Katalikų bažnyčiai skatinant barokinę raišką ir priėmus nuostatas, kad menai turėtų išreikšti religines temas įtraukdami emocijas, paveikdami stebėtoją jautimiškai, pakito ir vizualinė kalba²³. Metafizinius reiškinius menininkai dažnai ėmėsi reikšti materialaus pasaulio pavidalais. Toks principas buvo pritaikytas ir šv. Benedikto vizijos siužetui. Jo vizualinei plėtotei esminę įtaką turėjo vokiečių dailininko *Cosmo Damian Asamo* darbai, kuriuose dvasiniam turiniui atskleisti jis pasiūlymė moksliniais stebėjimais paremtus, galbūt paties matytus saulės ir mėnulio užte-

*mimo įvaizdžius, taip pat perteikdavo audrų, žaibo ir visokių neįprastų meteorologinių reiškinių efektus*²⁴. *Tai, kad nebuvo ryškios ankstesnės tradicijos, leido jam sukurti naują ir savitą vizijos vaizdavimo principą, kuri greitai perėmė ir kiti XVIII a. dailininkai. Apskritai Benedikto vizija XVIII a. tapo pagrindiniu vienuolijų simboliu*²⁵.

Pirmasis Asamo bandymas perteikti pasaulį iš Grigaliaus teksto matomas Šveicarijos Einsiedelno benediktinų bažnyčios 1724–1727 m. freskoje²⁶, kurioje Žemės rutulį dailininkas nutapė susieta su šv. Benedikto apoteoze. Kitas mėginimas atsiskleidžia 1726 m. nutapytame paveiksle²⁷, skirtame Kladburiu vienuolyne Čekijoje altoriui. Tiek pirmuoju, tiek antruoju atveju šv. Benediktas žvelgia į virš jo esantį šviesos spinduliuose skendintį melsvą pasaulio rutulį. Antrajame kūrinyje virš rutulio įkomponuoti dar ir Švč. Trejybės asmenys. Šie darbai įkūnija du pagrindinius XVIII a. plitusių šv. Benedikto vizijos perteikimo principus – vienu atveju vizija integruota į apoteozę danguje, kitu – vaizduojamas žemiškojo ir dangiškojo pasaulio susidūrimas.

Čechavičiaus kūrinio kompozicijos centre stovinčios monumentalios vienuolio figūros žvilgsnis nukreiptas į debesų properšoje, gelsvos spalvos šviesoje išryškėjusį raudoną rutulį. Lyginant šį sprendimą su dauguma viziją perteikiančių XVIII a. kūrinių, matyti neįprasta ir daug klausimų kelianti rutulio spalvos traktuotė. Matyt, Čechavičius užsimojo drobėje pavaizduoti ne prieš šventojo akis viename saulės spindulyje sutelktą visą pasaulį, bet kiek vėliau pasakojime pasirodžiusį į dangų kylantį ugninį rutulį su vyskupo Germano siela.

Žengiant toliau ir klausiant, kodėl pasirinkta antroji pasakojimo dalis, o ne jau tuomet nusistovėjusi pasaulio rutulio traktuotė, būtina pažvelgti į jį iš Šv. Kotrynos bažnyčios interjero perspektyvos. Šiuo atveju kūrinio pirminė aplinka bažnyčioje leidžia suprasti, kad jam pritaikytas išskirtinis sprendimas darytas sąmoningai į interjerą žvelgiant kaip į visumą. Apgalvotoje ikonografinėje programoje tarp titulinio šio altoriaus paveikslo ir Didžiojo altoriaus antrojo tarpsnio paveikslo atsiskleidžia esmiai ryšiai. Akivaizdu, kad šv. Benedikto vizijos siužetas iki galo ikonografiškai sukurtas Didžiajam altoriui nutapius Švč. Trejybės atvaizdą²⁸ su didžiuliu mėlynu pasaulio rutuliu Sūnui ir Tėvui po kojomis. Tokiu itin kūrybišku būdu dailininkas perteikė abi šv. Grigaliaus Didžiojo pasakojimo dalis ir sukūrė autentišką, unikaliu sprendimu iš kitų šios temos kūrinių išsiskiriančią kompoziciją.

Kūrinio ikonografija išties turtinga panaudotų atributų. Šalia šv. Benedikto išdėstyta net keletas jų. Pirmiausia pažymėtina, kad kompozicijoje stipriai išreikštas abato statusas, vaizduojamajam suteikiant tris priderančias insignijas. Juodą abitą vilkinčiam patriarchui ant kaklo kaba auksinis pektoralas, ant stalo pastatyta balta mitra, į sieną atremtas pastoralas. Kiti du atributai susiję su vienuolio gyvenimu. Vienas iš septynių kūrinyje pavaizduotų angelų laiko suskilusią taurę su iš jos kyšančia gyvate. Pastaroji simbolizuoja nuodus, o indo įskilimas primena stebuklingą sąmokslą atskleidimą.

Greta šventojo kojų įkomponuotas duonos kepalas su gyvate. Tai trečias kūrinio elementas, susijęs su specifiniu šv.

Benedikto gyvenimo įvykiu, dar vienu bandymu jį nunuodyti, pasibaigusiu nedorų kėslių išaiškinimu. Šv. Grigaliaus pasakoja, kaip vienas kunigas, vardu Florencijus, troško tokios garbės, kokią savo gyvensena tarp žmonių buvo įgijęs Benediktas. Pavydo apakintas, jis siuntė užnuodytos duonos kepalėlį tarsi dovaną. Benediktas jį priėmė, tačiau vėliau, supratęs apie nuodus, paliepė pas jį kasdien atskrendančiam varnui nunešti dovaną ten, kur jos nepasieks nė vienas žmogus, ir šis tai padarė²⁹. Šis įvykis su užnuodyta duona apskritai šv. Benedikto atvaizduose prisimenamas kiek rečiau, nei bandymas nunuodyti vynu. Jam pavaizduoti tradicinėje ikonografijoje paprastai pasitelkiamas varnas su duonos kepalėliu, nešamu snape ar gulinčiu šalia. Čechavičiaus pasirinkimas nutapyti duonos kepalą su gyvate, kaip ir vaizduoti ugninį rutulį, yra nestandartinis, ikonografiniu požiūriu išskirtinis, parodantis dailininko kūrybinį paslankumą. Tokią variaciją, matyt, nulėmė prasminės sąsajos su minėtu taurės atributu.

Antrajam altoriaus tarpsniui buvo skirtas šv. Benedikto mirtį vaizduojantis paveikslas³⁰, kuriam Čechavičiaus mokiniai panaudojo Lazzaro Baldi 1685 m. nutapyto kūrinio fragmentą (4 il.)³¹. Čia perteikta akimirka, kai šv. Benediktas, prilaikomas trijų baltomis kamžomis vilkinčių mokinių, palieka šį pasaulį. Jo rankos išskleistos į šonus, galva pakelta, žvilgsnis nukreiptas į atsiveriantį dangų, išbalęs veidas byloja apie išsekintą kūną ir gęstančią gyvybę. Pirmavaizdyje pagrindinius veikėjus supa būrys angelų, aukščiau danguje brolių pasitinka prieš kelias dienas mirusi sesuo Skolastika.

4 il. Lazzaro Baldi. Šv. Benedikto mirtis. 1685. Dro-
bė, aliejus. S. Maria in Campo Marzio bažnyčia.
Italija

Tokia pirmavaizdžio ikonografija Vilniaus šv. Benedikto altoriui nebuvo tinkama dėl visuminio interjero ikonografinės programos sprendimo. Šiam kūriniui, kaip ir prieš tai aptartajam, reikia įkontekstinimo. Kaip ir pirmojo, šio siužetas, rodos, taip pat veržiasi už drobės ribų. Ši kartą prasminės sąsajos jį jungia su altorių vainikuojančia skulptūrine dalimi, kuri kitoje medijoje pratęsia ir visai užbaigia siužeto kompoziciją. Tai sprendimas, taip pat rodantis itin kruopštų ikonografinės programos apmąstymą, tapytojo ir skulptoriaus bendradarbiavimą, barokišką menų sintezę.

Remiantis šv. Grigaliaus Didžiojo pasakojimu, paskutinės akimirkas abatas praleido bažnyčioje su jį ten nunešusiais

mokiniais, čia paskutinį kartą priėmė Viešpaties kūną ir kraują, kulminaciniu momentu prilaikomas mokinių atsistojo, iškėlė rankas į dangų ir, tardamas maldos žodžius, paliko šį pasaulį³². Kalbant apie altoriaus ikonografinį sprendimą, svarbi ir antroji 38-ojo Dialogų skyriaus dalis, kurioje biografas aprašo mokiniams duotą ženklą ir savotišką įrodymą, kad jų mokytojo dvasia tuojau pat buvo paimta į dangų. Du mokiniai, tądien buvę toliau už vienuolyno, išvydo tą patį ženklą, nuo vienuolyno į dangų nusitęsęs kelią, užklotą prabangiais kilimais ir nušviestą tūkstančių šviesulių. Tuomet jiems pasirodė didingos išvaizdos vyras ir pasakė, kad tai kelias, kuriuo palaimintasis Benediktas pakilo į dangų³³.

Šv. Benedikto mirties siužeto XVIII a. pavyzdžiuose šiauriniame Alpių regione susiformavo tendencija viename kūrinyje ar įrenginyje sujungti dvi pasakojimo dalis. Šio pobūdžio pavyzdžiuose apatinėje kūrinio erdvėje sutelktos šv. Benedikto ir mokinių figūros, kur atskleidžiamas paskutinės Komunijos ar mirties momentas, o viršutinėje kompozicijos dalyje ar atskirame altoriaus kūrinyje matyti į dangų nusidriekęs žibintų apšviestas kelias ir juo kylanti šventojo siela apnuogintos figūros pavidalu. Šios ikonografinės sandaros savitai interpretuotų detalių esama ir Vilniaus šv. Benedikto altoriuje.

Įrenginį vainikuojančiame horeljefe Johnas Hedelis perteikė dangaus debesų apsuptą vienuolį, angelų keliamą aukštytyn į plačiai atvertą Dievo Tėvo glėbį (5 il.). Iš pirmo žvilgsnio kompozicija primena gana įprastą apoteozės sceną, tačiau kūrinio detalės sugestuoja moki-

nių paliudytą kilimo į dangų momentą. Judėjimą čia aiškiai išreiškia šv. Benediktą apglėbę angelai. Laukimo veiksmą taip pat rodo apkabinimui išskleistos Dievo Tėvo rankos. Tiesioginius ryšius su kilimo į dangų pasakojimu ir tokio pobūdžio kūriniais išreiškia debesyse įkomponuoti žibintai, sukongretinantys erdvę ir leidžiantys suprasti, kad skulptorius originaliai perteikia žibintų kelio pabaigą danguje.

Vilniaus kūriniui artimos ikonografijos skulptūrinę kompoziciją 1741 m. Ochsenhauseno vienuolyno sakyklai sukūrė Egidas Verhelstas (6 il.), kurioje benediktinų tėvas kyla žibintais apšviestu debesų taku į dangų. Jį lydi angelai, o viršutinėje reginio dalyje spinduliuoja Švč. Trejybę simbolizuojantis trikampis.

Apibendrinant Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios šv. Benedikto altorių, galima sakyti, kad tai ypatingai apgalvotos, gilios ir savitai išreikštos ikonografijos pavyzdys, pranokstantis vieno kūrinio ribas, glaudžiai susietas su bažnyčios interjero kontekstu, praplečiančiu įrenginio elementų ikonografiją, ją praturtina, leidžia patikslinti turinį ir suteikia pagrindo naujoms išvalgoms. Simono Čechavičiaus darbe perteiktas šv. Benedikto vizijos siužetas pasižymi išskirtiniais, savitai ir kūrybiškai interpretuotais ikonografiniais sprendimais. Atskleistos prasminės sąsajos su Didžiojo altoriaus Švč. Trejybės paveikslu, kuriam pasirinktas ikonografinis tipas su pasaulio rutuliu po Dievo kojomis parodė, kad neiprastai vizijos siužetą

5 il. Jonas Hedelis. Šv. Benedikto kilimas į dangų. 1759–1760. Stiuukas. Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčia

6 il. Egid Verhelst. Šv. Benedikto mirtis. 1741. Marmuras. Ochsenhausen vienuolynas. Vokietija

7 il. Simonas Čechavičius. Šv. Benediktas. 1756–1758. Drobė, aliejus. Raudondvario šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčia

vaizduojantiems analogams Europoje, Čechavičiaus drobėje šv. Benediktas regi ne visą pasaulį, bet į dangų ugniniame rutulyje kylančią vyskupo Germano sielą. Tęstinės, dviejose medijose įamžintos ikonografijos sprendimas sukurtas antrojo tarpsnio šv. Benedikto mirties paveikslui ir altorių vainikuojančiai skulptūrinei kompozicijai. Nors pastaroji iš pirmo žvilgsnio primena šventojo apoteozę, vis dėlto ji traktuotina kaip šv. Benedikto kilimo į dangų siužetas. Tai rodo XVIII a. šiauriniame Alpių regione plitę, ikonografija į Vilniaus atvejį panašūs kūriniai, kuriuose integraliai naudoti du šv. Grigaliaus Didžiojo užrašyti pasakojimai apie šventojo mirtį ir kilimą į dangų.

Reikšmingą šv. Benedikto atvaizdų dalį sudaro trys altoriniai vienuolio apoteozę perteikiantys paveiksai, šiandien išlikę Senujų Trakų³⁴ Viešpaties Apreiškimo Švč. M. Marijai ir šv. Benedikto, Kauno³⁵ šv. Mikalojaus ir Raudondvario šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės (7 il.) bažnyčiose. Dokumentai, tiesiogiai fiksuojantys dailininko darbą, nė vienu atveju neišliko, tačiau kūriniai įvairiu metu imti sieti su žymiuoju Čechavičiumi dėl jo kūrybai artimos atlikimo manieros ir jam būdingų vizualinių sprendimų. Datuojami XVIII a. II puse ir, konkrečiau, siejami su metais, kai dailininkas vykdė pagrindinį užsakymą Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčioje. Kūriniai akivaizdžiai susiję dėl juose panaudotos identiškos kompozicijos, besiskiriančios vos keliomis detalėmis.

Apie Senujų Trakų bažnyčioje buvusius šv. Benedikto atvaizdus šiandien seniausius duomenis pateikia 1799 m. inventorius. Dokumente kalbama apie tuomet bažnyčioje buvusius keturis šv. Benedikto paveikslius. Minimas altoriaus paveikslas paprastame rėme (porinis šv. Skolastikos altoriaus paveikslui), presbiterijoje ant sienos drožėjų darbo auksuotame rėme, taip pat porinis auksuotame drožėjų darbo rėme zakristijoje virš durų ir ketvirtas – nešiojamame altorėlyje³⁶. 1820 m. altoriaus paveikslas įvardijamas kaip didelis ir turintis staliaus darbo rėmus. Presbiterijoje kabėjo šv. Benedikto ir šv. Skolastikos maži paveiksai drožėjų darbo auksuotuose rėmuose³⁷. Panašu, kad naujoje vietoje minimi anksčiau zakristijoje kabėję kūriniai. 1830 m. inventoriuje kūriniai vietas išlaikė, ir įdomu, kad prie jau ankstesnių žinių vizitatorius pridėjo tapybos profesionalumo įverti-

nimus. Jo nuomone, altorinis šv. Benedikto paveikslas ir kabėjęs presbiterijoje nutapyti „gana gerai“, o šv. Skolastikos paveikslų tapyba apibūdinama kaip „gera“ ir netgi „labai gera“³⁸.

Pirmame po vienuolyno uždarymo dokumente, surašytame 1850 m., pateikti altorinių paveikslų matmenys. Vizitatoriaus teigimu, jų ilgis buvo penkios uolektys, plotis – dvi (~300 × 120). Panašaus dydžio paveikslai minimi ir vėliau iki naujos bažnyčios pastatymo. Pokyčių būta ir perkabinant paveikslus. Tuomet užfiksuotas nedidelis, greičiausiai tas pats šv. Benedikto paveikslas, kabėjęs presbiterijoje, tačiau senasis šv. Skolastikos atvaizdas buvo pakeistas į drobę, vaizdavusią šv. Joną Krikštytoją.

Pastatytoje naujoje bažnyčioje 1901 m. apsilankęs vizitatorius pažymėjo, kad šventovėje tuomet būta Čechavičiaus tapytų šv. Benedikto ir Skolastikos altorinių paveikslų, kurių autorystė pagrindžia perkėlimą iš senosios bažnyčios. Šiame ir vėlesniuose vizitacijų aprašuose paveikslų išmatavimai nebeminimi. Iš 1919 m. dokumento sužinome, kad altorinės drobės nukentėjo per karą, tačiau šv. Benedikto atvaizdas vis dar randamas savo vietoje³⁹. Jį per 1921 m. vykdytą interjero rekonstrukciją atnaujino dailininkas Kazimieras Kviatkovskis⁴⁰. Greičiausiai šio atnaujinimo metu buvo pakeistos kelios kūrinio ikonografijos detalės. Kauno ir Raudondvario kūrinyje matyti Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios šv. Benedikto altoriaus tituliniam paveiksliui artimi sprendimai. Drobėse panaudotas raudonas vizijos rutulys ir balta abato mitra, o Senujų Trakų kūrinyje rutulys mėlynas, o mitra su aukso spalvos pakraščiais ir kryžiumi plokštumos vidu-

8 // Senujų Trakų paveikslo „Šv. Benediktas“ detalė prieš restauravimą 1995 m. Manto Matuizos asm. archyvas

ryje. 1995–1996 m. kūrinio restauravimo metu buvo pašalinta apie 80 procentų vėlesnių užtapyimų⁴¹. Tai leidžia manyti, kad dabar besiskiriantys elementai yra palikti vėlesni užtapyimai. Tikėtina, kad atnaujinant sugadintą paveikslą 1921 m., Kviatkovskis rėmėsi Vilčinskio albume buvusia pagal Raudondvario paveikslą sukurta litografija, kurios vaizdas kur kas artimesnis Senujų Trakų, o ne Raudondvario kūriniui. Pavyzdžiui, prieš restauravimą darytoje nuotraukoje abato mitra neturėjo kaspinių (8 il.), o tai atitinka vaizdą litografijoje, tačiau restauravimo metu jie buvo atidengti. Šios sąsajos paaiškina, kodėl kūrinyje minėtais sprendimais skiriasi nuo kitų dviejų.

Grupės kompozicijose gelsvos šviesos persmelktų debesų fone vaizduojama pusiau klūpanti šv. Benedikto figūra. Vienuolio rankos plačiai išskleistos, žvilgsnis nukreiptas į melsvą viršuje švytintį pasaulio rutulį. Dailininkas šventajam perteikti pasirenka tuomet jau įprastą tonzūruoto ilgarabdžio patriarcho tipažą. Prie šventojo kojų paguldytas pastoralas, kitus atributus – mitrą ir suskilusią taurę su gyvate – laiko šventajam asistuojantys angelai. Kompozicijos skiriasi keliomis detalėmis. Be skirtingai traktuoto Senujų Trakų paveikslo vizijos rutulio ir puošnesnės mitros, Kauno atvaizde, jį pritaikant altoriaus nišai, atsakyta viršutinės dalies angelų.

Kūrinius siejant su Čechavičiaus kūryba, galima pabrėžti faktą, kad dailininkas nevengė kartoti kompozicijų ir veikėjų tipažų. Tai liudija vienas kitam artimi Vilniaus benediktinių ir Tykocino bažnyčios Švč. Trejybės paveikslo. Lvo vo meno galerijos „Šv. Pranciškaus, gaudančio indulgenciją“ paveikslo angelo tipažo pakartojimas trijuose šv. Benedikto paveiksluose.

Turbūt įdomiausias Čechavičiaus šv. Benedikto atvaizdo atsiradimo Raudondvaryje klausimas. Pagrindiniai šito liudininkai – keliautojai Feliksas Nowakowski ir Teodoras Tripplinas, kurie 1858 m. išleistuose kelionių po Lietuvą aprašymuose pažymėjo, kad Tiškevičių koplyčioje kabantys šv. Benedikto ir Skolastikos paveikslo buvo nutapyti Čechavičiaus ir įsigyti Trakuose⁴². Vis dėlto remiantis šių dienų tyrimais, šio įsigijimo aplinkybės ir vieta tebėra iki galo neišaiškinta⁴³. Žvelgiant į archyvinis dokumentus, reikia išskirti kelias reikšmingas detales.

Naujai pastatytos Raudondvario bažnyčios koplyčioje šv. Benedikto ir Skolastikos paveikslo, nutapyti Čechavičiaus, minimi nuo 1852 m.⁴⁴ Senujų Trakų vienuolynas panaikintas 1845 m., o 1849 m. bažnyčia paversta parapine ir tuomet atlikti jos tvarkymo darbai. 1850 m. altoriuje tebebuvo didelių matmenų kūriny. Vėlesniuose dokumentuose iki naujos bažnyčios pastatymo minimas panašus dydis. Svarstant apie kitas paveikslo įsigijimo galimybes, atkrepta ir Seniesiems Trakams priklausanti Pivašiūnų prepozitūros paveikslo perdavimo variantas, nes po vienuolyno panaikinimo iki 1853 m. benediktinių vienuolis buvo likęs eiti klebono pareigas, o bažnyčia nenustojė veikti⁴⁵. Išlikusiuose dokumentuose taip pat niekur nebuvo minima jokie šv. Skolastikos paveikslo. Kitokia situacija susiklostė Pašaltuonyje. Bažnyčia ir vienuolynas buvo uždaryta dar 1831 m. ir išliko nenaudojama iki 1858 m., kada buvo pritaikyta parapinei veiklai. 1831 m. bažnyčios antrame altoriuje paminėti šv. Benedikto ir šv. Skolastikos paveikslo⁴⁶, o 1862 m. inventorius užfiksavo altoriuje buvus tik seną šv. Skolastikos paveikslą antrame tarpsnyje⁴⁷. Turint mintyje tai, kad Pašaltuonio vienuolynas funduotas 1756 m., ir tai, kad nauji altoriniai šv. Benedikto ir Skolastikos paveikslo galėjo būti sukurti Senujų Trakų vienuolynui prieš pat 1757 m. gaisrą⁴⁸, tampa labai realu, kad Vilniuje tuomet dirbusiam Čechavičiui buvo duotas dvigubas užsakyimas. Šioje benediktinių bažnyčių atnaujinimo bangoje būta ir Kauno benediktinių, užsakiusių tokios pat kompozicijos šv. Benedikto paveikslą savo šventovei. Greičiausiai netrukus bažnyčioje buvo įrengtas ir šv. Skolastikos altorius, kurio pa-

veikslas tebėra išlikęs iki šiandienos. Jis nutapytas remiantis šv. Benedikto paveikslu vieno iš Čechavičiaus mokyklos atstovų⁴⁹, galbūt dirbtuvių mokinio⁵⁰.

Po Pašaltuonio prepozitūros panaikinimo drobė su šv. Benediktu galėjo toliau būti bažnyčioje arba persivežta į Senuosius Trakus ir bet kuriuo atveju nupirkta grafo. Tačiau pirkimo versiją komplikuoja Pašaltuonio altoriaus antrajame tarpsnyje buvusio šv. Skolastikos paveikslu užfiksavimas dokumentuose tiek 1831 m., tiek 1862 m. Jei Čechavičius galėjo nutapyti abu Pašaltuonio altorinius kūrinius, abejotina, kad buvo nupirtas tik vienas jų. Žvelgiant į Senujų Trakų bažnyčios inventoriaus kaitą 1830–1850 m. laikotarpiu, šv. Benedikto paveikslų šventovėje taip pat nepadaugėjo, kita vertus, 1850 m. bažnyčioje nebebuvo šv. Skolastikos mažojo atvaizdo iš presbiterijos, jo vietoje tuomet kabėjo drobė su šv. Jonu Krikštytoju. Mažai tikėtina, kad galėjo būti nupirtas šv. Benedikto iš Pašaltuonio ir šv. Skolastikos iš Senujų Trakų paveikslų derinys, juolab kad abu atvaizdai Raudondvaryje 1852 m. priskiriami Čechavičiui. Todėl tenka konstatuoti, kad kūrinių patekimo į Raudondvarį klausimas tebėra neatsakytas.

Kalbant plačiau apie kūrinių ikonografiją ir galimas įtakas, žvilgsnį prasminga nukreipti į europinį kontekstą: XVII a. po truputį gausėjo kompozicijų šv. Benedikto išaukštinimo danguje tema. Viena iš tokių molbertinės tapybos kūrinių, dabar esanti Vokietijos Weingarten bazilikoje, XVII a. viduryje nutapė Johannas Christophas Storeris (9 il.). Šio dailininko ir Čechavičiaus drobės artimos komponavimo principu, monumentaliais figūros vaizdavimu, barokiškai raiškia

9 il. Johann Christoph Storer. Šv. Benediktas. XVII a. vid. Drobė, aliejus. Weingarten Hl. Martin bazilika. Vokietija

gestikuliacija, dangaus fono traktuote, būdingų pastoralo, mitros ir taurės atributų naudojimu. Esminis skirtumas tarp šimtmečiu vienas nuo kito nutolusių kūrinių – lietuviškajai kompozicijai XVIII a. būdinga jungtis su šventojo regėta vizija. Taip pat galima prisiminti minėtą Asamo drobę, kurioje perteiktas vizijos ir apoteozės junginys.

Vis dėlto Lietuvos apoteoziniams šv. Benedikto paveikslams tiesioginę įtaką darę kūriniai randami benediktinų naudotuose mišioluose, kur būta grafinių šventojo atvaizdų⁵¹. Tai atskleidžia ryškios Čechavičiaus kūrinių sąsajos su Jacopo Leonardi sukurta kompozicija⁵², esančia 1768 m. leidinyje, kuri pirmiesiems artima figūros komponavimo pobūdžiu, tipažu, regimos vizijos ir dalies atributų integracija.

Kauno ir Raudondvario drobėse regimas įdomus Čechavičiaus kūrybinis niuansas – raudono rutulio vaizdavimas, kuris nepaklūsta įsivyravusioms laikotarpio tendencijoms. Panašu, kad sprendimas galėjo būti nulemtas Vilniaus bažnyčiai sukurtos kompozicijos sprendimo.

Pastebima Čechavičiaus įtvirtintos kompozicijos sklaida ir vėlesniu laiku kurtuose šv. Benedikto atvaizduose. Senujų Trakų bažnyčios didžiajame altoriuje šiandien išlikusi XVIII a. II puse datuojama skulptūra, kuri pakartoja paveiklo figūros pozą. Šios kompozicijos ikonografiškai redukuoti XIX ir XX a. tapybiniai sekiniai išlikę Šiluvos ir Vidsodžio bažnyčiose.

Apibendrinant XVIII a. šv. Benedikto atvaizdų visumą, matyti keturioms Lietuvos benediktinų bažnyčioms šv. Benedikto altorinius atvaizdus maždaug 1756–1758 m. sukūrusio Čechavičiaus didžiulė įtaka. Gilinantis į paveiklo atsiradimo Raudondvaryje klausimą ir ieš-

kant tvirtesnio pagrindo prieaiiai, kad kūrinys nupirktas iš Senujų Trakų vienuolyno ar Pašaltuonio prepozitūros, įvertinus turimus duomenis tenka konstatuoti, kad klausimas vis dar yra atviras.

Iš trijų vienodos kompozicijos Čechavičiaus kūrinių išsiskiria Senujų Trakų drobė. Joje prieš restauravimą XX a. pabaigoje ir dabar išvelgiamos sąsajos su XIX a. viduryje pagal Raudondvario paveikslą sukurta litografija. Tai suteikia pagrindo manyti, kad dabartinis vaizdas nėra visiškai autentiškas Čechavičiaus sprendimas, o Pirmojo pasaulinio karo metais sugadintos drobės atnaujinimo rezultatas. Čechavičiaus kompozicija seka XVIII a. pradžioje suformuotu šv. Benedikto apoteozės ir pasaulio vizijos junginio ikonografiniu principu, tačiau specifiškumo jai suteikia dailininko dėl patirtos Vilniaus paveiklo įtakos pakartotas nuo tradicinio vaizdavimo nutolęs raudono rutulio motyvas. Kompozicijai naudojamos tradicinės abato insignijos ir įskilusios taurės su gyvate atributas.

KINTANTI XIX A. IKONOGRAFIJOS KALBA

XIX a., carinės priespaudos metais, vienuolynų uždarymo akivaizdoje naujų šv. Benedikto altorinių atvaizdų benediktinams sukurta nebuvo. Tačiau pažymėtina tai, kad pamaldumo tradicijos dažniausiai buvo tęstos vienuolyno bažnyčias pavertus parapijėmis. Paprastai tokiais atvejais ir toliau naudoti senieji atvaizdai, tačiau šiuo požiūriu išsiskiria Pivašiūnų bažnyčia. 1883–1894 m. jos interjerą papildant naujais kūrinių, buvo nutapyta nauja drobė su šv. Benediktu⁵³. Kūrinyje naudojama novatoriška realizmo srovės stilistika, praktikuojama

tuometu bažnytinę dailę atnaujinti siekiančių menininkų⁵⁴. Be savito ir autentiško realistinio vaizdavimo būdo, paveiksle taip pat ryški neoromantizmo įtaka, jam būdingas simboliškumas ir tam tikras dramatismas. Tad šių dviejų stilių derinys turi ištis įdomią išraišką. Drobė turtinga ikonografinė kalba, tad, siekiant atskleisti kūrinio turinį, verta į ją įsigilinti.

Šv. Benediktas vaizduojamas suklupeš ir karštai maldai sukabinęs rankas, kurios, rodos, suspaustos taip stipriai, kad net vietomis pamėlynavusios. Šiuo

gestu autorius tarsi bando įtikinti drobėje vaizduojamo asmens nuoširdumu ir uolumu, primindamas Reguloje minimą atsidėjimą tyrai maldai „su ašaromis ir dėmesinga širdimi“⁵⁵. Taip realistiškai perteikiant šventąjį, kitaip nei iki tol, sureikšminamas jo materialumas ir apčiuopiamumas, asmuo priartinamas prie žemiškos pasaulio kasdienybės, patiria kovą ir vidinį dramatiškumą. Gilios šventojo akys kilstelėtos kiek aukštyn, žvelgia į tolius, atsiveriančius už priešais ant uolos pastatyto krucifikso ir atverstos knygos su vaikelį Jėzų laikančios Dievo Motinos atvaizdu. Benediktui parinktas tradicinis pražilusio senolio, benediktinų patriarcho tipažas. Veidas traktuotas realistiškai su rūščiais, fiziškai išsekusio žmogaus bruožais. Jį tradiciškai dengia vešli barzda, galva pliktelėjusi. Vienuolis vilki įprastu abitu, šalia jo ant žemės pastatyta mitra ir paguldytas pastoralas. Be įprastų statuso atributų, taip pat pasirinkti du, primenantys šventojo gyvenimo istorijas. Už vienuolio nugaros, urvo gilumoje įkomponuotas suskilęs vyno indas ar ašotis – savita istorijos apie bandymą nunuodyti ikonografinė variacija. Drobės viršuje įkomponuotas kitas ypač populiarus atributas, nurodantis dar vieną bandymą nunuodyti – sklendžiantis varnas su snape nešamu duonos kepalėliu. Šis pasirinkimas, kitaip nei anksčiau aptartame Čechavičiaus darbe, turi tradicinę išraišką. Kūrinys ypač įdomus dėl jame naudojamo natūralaus kalnuoto peizažo fono, kuris byloja apie neoromantizmo įtaką ir drobei suteikia ne tik savitą nuotaiką, tačiau turi ir aiškią simbolinę reikšmę. Horizonto tolumoje įkomponuota bažnyčia su bokštu, už

kalnų auštantis rytas ženklina Vakarų vienuolystės aušrą ir šv. Benedikto indėlį į jos atsiradimą.

Panašu, kad XIX–XX a. paveikslus tapant jau ne vienuoliams, imtasi aktualizuoti benediktinų ikūrėjo vaidmenį. Tam pasitelktas įprastas bažnyčios ar vienuolyno pastatų įterpimas į kompozicijos foną. Sprendimas pritaikytas šv. Benedikto atvaizduose, šiandien randamuose ne tik Pivašiūnuose, bet ir Kauno Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje ir Ugioniuose.

Paskutinėje straipsnio dalyje aptartas vienintelis XIX a. šv. Benedikto altorinis atvaizdas, sukurtas Pivašiūnų bažnyčiai jau ten nebesant benediktinams. Altoriaus paveikslas nuo ankstesnių šv. Benedikto kūrinių skiriasi jam taikoma tuo metu novatoriška realistinės tapybos maniera, pakitusia nuotaika, racionalių požiūrių į vaizduojamų objektų išraišką. Kompozicijoje atsisakyta vizijinės ar dangiškos erdvės kūrimo, asmenį įkomponuojant natūraliame peizaže ir traktuojant kaip žemišką, apčiuopiamą šio pasaulio žmogų, išsekusį, tačiau aistringai atsidavusį Dievui. Dailininkas peizaže su tolumoje ryškėjančia bažnyčia savitai užkodavo gilią simbolinę reikšmę, pabrėžiančią benediktinų ikūrėjo statusą. Kompozicijoje panaudotas Vakaruose itin dažnas tradicinis varno, snape nešančio duonos kepaliku, atributas, kuris Lietuvoje tėra matomas tik šiame darbe. Taip pat drobėje įkomponuotas suskilusio indo atributas, tačiau jis čia jau ne simbolinė taurė su gyvate, bet nuo tradicinės ikonografijos nutolusio, archeologinį pagrindą turinčio, paprasto įskilusio vyno ašotio pavidalo.

APIBENDRINIMAS

Įsigilinus į XVII–XIX a. sukurtus šv. Benedikto altorinius atvaizdus, juose atsiskleidžia aiški trijų amžių skirtis. Dviejuose nagrinėtuose XVII a. vidurio barokiniuose kūriniuose jaučiama dar viduramžiais susiklosčiusios ikonografijos raiška. XVIII a. II pusės kūriniuose kartojamos šio amžiaus Europoje populiariausios barokinės mirties, vizijos ir apoteozės scenos. XIX a. pabaigos kūrinyse, nutapytas derinant realizmo ir neoromantizmo stilius, atsiskleidžia pakitusį požiūrį į tradicinę ikonografiją, šventojo ir jo aplinkos, atributų vaizdinės išraiškos racionalizavimą.

Apibendrinant šv. Benedikto vaizdavimą, galima konstatuoti, kad nuo XVII a. Lietuvoje įsitvirtino benediktinų patriarcho, vaizduojančio pražilusį ilgabarzdį senolį, tipažas. Nagrinėtoje grupėje bebarzdžio vyro tipažu išsiskiria tik Kauno benediktinų šventovėje buvusi skulptūra.

Šv. Benedikto atributus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmoji akcentuoja šventojo priklausomybę benediktinams, einamas abato pareigas, Regulos autoriaus ir vienuolijos įkūrėjo statusą. Šventasis visada vilki juodą abitą. XVIII a. kūriniuose jam ant kaklo visuomet kaba pektoralas. Tapytuose atvaizduose šalia ant stalelio ar tiesiog ant žemės padėta arba angelo laikoma mitra ir taip pat ant žemės ar debesies paguldytas, ar šalia pastatytas pastoralas primena abato pareigų atsakymą. Rankoje pastoralą laiko tik XVII a. skulptūra. Išskirtiniu atributu abato pareigos pabrėžtos Kražių paveiksle – šventasis apsiaustas puošnia

kapa. Vienuolinės regulos autorystė XVII a. atvaizduose išryškinama laikant knygą. XIX a. jau ne benediktinams kuriam Pivašiūnų paveiksle apie vienuolijos įkūrimą byloja brėkštančios aušros peizaže įkomponuota bažnyčia. XVIII a. atvaizdų ikonografija dviejų pastarųjų aspektų neakcentuoja. Čia svarbūs stebukliniai, mistiniai vienuolio patyrimai.

Kita atributų grupė primena šv. Benedikto gyvenimo įvykius. Analogiškai Vakarų dailei, Lietuvoje populiariausias įskilusios taurės su joje esančia gyvate atributas, primenantis stebuklingą išsiaiškinimą apie užnuodytą vyną. Jis panaudotas visuose tyrime nagrinėtuose kūriniuose, išskyrus esantį Kražiuose. Vilniuje bei Pivašiūnuose panaudotas dar ir užnuodytos duonos atributas, kuris pirmuoju atveju savitai perteiktas duonos ir gyvatės simboliu, o Pivašiūnuose sekama tradiciniu vaizdavimu – varnas duonos kepalėlį neša snape.

Išskirtinę vietą Lietuvos šv. Benedikto ikonografijoje užima S. Čechavičiaus 1756–1758 m. sukurti darbai. Juose perteiktos aktualiausias, bendrąsias to laikmečio tendencijas atspindinčios scenos. Ikonografiniu požiūriu kompozicijos traktuotos autentiškai ir išskirtinai. Kitaip nei tuomet buvo būdinga šio siužeto kūriniams Europoje, kompozicijose perteiktas šv. Benediktas regintis ugninį raudonos spalvos rutulį, o ne mėlyną pasaulio rutulį. Sprendimą paaiškina ypač gerai apgalvota Vilniaus benediktinų bažnyčios interjero ikonografinė programa. Įkontekstinus šv. Benedikto, reginčio viziją, paveikslą, atsiskleidė jo

prasminis susietumas su didžiajame altoriuje įtaisytu Švč. Trejybės paveikslu, kuriame pavaizduotas Dievui po kojomis esantis pasaulio rutulys. Tokiu būdu dailininkas viename kūrinyje šv. Grigaliaus Didžiojo Dialoguose užrašytą vizijos pasakojimą pradeda, o kitame jį užbaigia. Artimas principas pritaikytas antrojo tarpsnio šv. Benedikto mirties paveiksle ir altorių vainikuojančioje bei pradėtą pasakojimą užbaigiančioje vienuolio dvasios kilimo į dangų skulptūrinėje kompozicijoje. Netradicinį ugninio rutulio ikonografinį sprendimą Čechavičius perkėlė ir pakartojo drobėse, skirtose Senųjų Trakų, Pašaltuonio ir Kauno šventovėms, kuriose XVIII a. dailei bū-

dingu būdu sujungė šventojo vizijos ir apoteozės scenų elementus.

Išlikusių Lietuvos benediktinų altorių atvaizdų ikonografija šv. Benediktą atskleidžia kaip autoritetinę vienuolijos įkūrėją ir patriarchą, parašyta Regula suformavusį Dievui paskirto autentiško gyvenimo modelį, vyno ir duonos stebuklais liudijusį Dievo artumą akistatoje su neteisybe, mistiškai regėjusį visą pasaulį, garbingai mirusį ir pakilusį į dangų.

Šis glaustas tyrimas šv. Benedikto ikonografijos temos iki galo neišsemia ir palieka erdvės tolesniems darbams. Už nagrinėtos altorinių atvaizdų tipologinės grupės išlieka ne benediktiniškos aplinkos ir naratyvinio pobūdžio kūriniai.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Kūrinio nuotraukos publikuotos: Darius Žukauskas, *Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Mergele Mariją*. Šiauliai: Šiaulių vyskupijos ekonomo tarnyba, 2013, p. 18 (paveikslas be aptaisų), 25 (su aptaisais).
- ² Kūrinio nuotrauka publikuota: Aušra Vasiliauskienė, *Kauno benediktinų vienuolyno tyrimai*, t. II. *Kauno benediktinų vienuolyno ansamblio meninė savastis*. Kaunas, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus aureus, 2016, p. 68.
- ³ Vasiliauskienė, p. 173.
- ⁴ Žinomesnius tokio pobūdžio atvaizdus sukūrė Antonello da Messina 1475 m. Bažnyčios daktarų su Marija poliptike ir Girolamo Romanino 1515 m. Paduvos Santa Giustina bažnyčios didžiajam altoriui skirtame, keturis šventuosius su Švč. M. Marija perteikusiam paveiksle.
- ⁵ Šv. Benediktas atverstą knygą laiko seniausiam šiandien žinomame atvaizde, datuojamame VIII a., jis yra Hermio katakombose Romoje.
- ⁶ Vincent Mayr, Benedikt von Nursia, *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Rom [etc]: Herder 1990, p. 354.
- ⁷ Gregor Martin Lechner, *Ikonographie des heiligen Ordens vaters Benedikt von Nursia, Benediktinische Kunst*. Sud. Roberto Cassanelli et al. IRegensburg: Schnell & Steiner, 2007, p. 357.

- ⁸ Ten pat, p. 365.

- ⁹ Marija Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 75–76.

- ¹⁰ Vasiliauskienė, p. 68.

- ¹¹ Lechner, p. 358.

- ¹² Helena Wegner, *Benedykt z Nursji*. III. Ikonografia, *Encyklopedia katolicka*, t. II. Lubin: Katolicki Uniwersitet Lubelski, 1976, s. 230.

- ¹³ Mayr, p. 354.

- ¹⁴ Gyvatės taurėje nebuvo arba ji neišlikusi.

- ¹⁵ Grigalius Didysis, *Šventojo Benedikto gyvenimas*. Vertė Jonas Morkus. Vilnius: Aidai, 1996, p. 29.

- ¹⁶ 1746 m. Vilniaus benediktinų vienuolyno ir bažnyčios vizitacija. *ŽVA*, A6, l.

- ¹⁷ 1804 m. Vilniaus benediktinų vienuolyno ir bažnyčios vizitacija. *ŽVA*, A7, l. 13.

- ¹⁸ Mayr, p. 358.

- ¹⁹ Adalbert de Vogue, *Šventasis Benediktas: Dievo Vyras*. Kelmė: Palendrių šv. Benedikto vienuolynas, 2011, p. 142.

- ²⁰ Ten pat, p. 144.

- ²¹ Įdomu, kad būtent šios vizijos piešinys laikomas vienu labiausiai nepasisekusių Albrechto Diurerio darbų. Roberta J. M. Olson, Jay M. Pasachoff, St. Benedict Sees the Light: Asam's Solar Eclipses as Metaphor, *Religion and the Arts* 11, 2007, p. 311.

- 22 Ten pat, p. 309.
- 23 Ten pat, p. 302.
- 24 Ten pat, p. 308.
- 25 Mayr, p. 359.
- 26 Kūrinio nuotrauka publikuota: Olson, Pasachoff, p. 312.
- 27 Kūrinio nuotrauka publikuota: Olson, Pasachoff, p. 313.
- 28 Kūrinio nuotrauka publikuota: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. I. *Tapyba, skulptūra, grafika, XIV–XX a. pradžia*. Dalia Tarandaitė (sud.). Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003, p. 130.
- 29 Grigalius Didysis, p. 47.
- 30 Kūrinio nuotrauka publikuota: *Lietuvos sakralinė...*, p. 130.
- 31 Josefa Oranska, *Szymon Czechowicz 1689–1775*. Poznan: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1948, s. 150.
- 32 Grigalius Didysis, p. 117.
- 33 Ten pat, p. 117.
- 34 Kūrinio nuotrauka publikuota: *Lietuvos vienuolynai: vadovas*. Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė (sud.). Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 216.
- 35 Kūrinio nuotrauka publikuota: Vasiliauskienė, p. 83.
- 36 1799 m. Senujų Trakų benediktinų vienuolyno ir bažnyčios inventorius. VUB RS, f. 57, b. 53, 1122, l. 1v–2v.
- 37 1820 m. Senujų Trakų benediktinų vienuolyno vizitacija. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 677.
- 38 1830 m. Senujų Trakų parapiinės bažnyčios ir benediktinų vienuolyno vizitacija. LII, f50-p61, l. 486.
- 39 1919 m. Senujų Trakų parapiinės bažnyčios vizitacinis aktas. LVIA, F. 694, ap. 5, b. 5157, l. 7 ir 9.
- 40 S. Mikulionis, A. Baliulis, Senieji Trakai – piliavietė ir buvęs benediktinų vienuolynas, *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 7(2), 1981, p. 28.
- 41 Dėl Senujų Trakų bažnyčios altoriaus paveikslas „Šv. Benediktas“ (DV 3225) konservavimo bei restauravimo darbų priėmimo. 1996 06 18. Aktas nr. 96A-22. Manto Matuizos asmeninis archyvas.
- 42 A. Snitkuvienė, *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*. Vilnius: VU, 2001, p. 121.
- 43 Snitkuvienė dvejoja dėl vietos, mat Čechavičiui priskiriamas paveikslas tebėra Senuosiuose Trakuose ir kelia mintį, kad kūriniai įsigyti iš kažkurio kito benediktinų ar kamaldulių vienuolyno. Janonienė taip pat laikosi šio požiūrio ir bando spėjimą sukonkretinti siūlydama Senujų Trakų prepozitūros Pašaltuonyje variantą.
- 44 1852 m. Raudondvario bažnyčios statybos dokumentai – inventorius. LVIA, f. 716, ap. 1, b. 205, l. 56.
- 45 Regimanta Stankevičienė, Benediktinų dailės paveldas Pivašiūnų bažnyčioje, *Benediktiškoji tradicija Lietuvoje*. Liudas Jovaiša (sud.). Vilnius: Aidai, p. 257.
- 46 1831 m. Pašaltuonio benediktinų bažnyčios ir vienuolyno vizitacija. LVIA, f. 669, a. 2, b. 248, l. 182.
- 47 1862 m. Pašaltuonio parapijos bažnyčios inventorius. LVIA, f. 1671, a. 4, b. 4, l. 201v.
- 48 Janonienė, p. 183.
- 49 Vasiliauskienė, p. 186.
- 50 Dalį kūrinių atlikti Čechavičius patikėdavo savo dirbtuvių mokiniams, tai rodo Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios pavyzdys, kur Čechavičius nutapė pirmojo tarpinio kūrinių, antrųjų tarpinių drobės patikėdamas mokiniams.
- 51 Vasiliauskienė, p. 84–85.
- 52 MISSALE MONASTICUM PAULI V. PONTIFICIS MAX. AUCTORITATE RECOGNITUM, pro omnibus sub Regula SS. PATRIS BENEDICTI MILITANTIBUS; IN QUO MISSAE SANCTORUM ad normam novi Calendarii Auctoritate Apostolica approbati ordinate propriis locis dispositae, aliaeque novissimae usque ad hodiernam diem per Summos Pontifices concessae inveniuntur. Venetiis, Apud Nicolaum Pezzana, M DCC LXVIII (1768). Kauno viešoji biblioteka, Retų spaudinių skyrius.
- 53 Stankevičienė, p. 290; Kūrinio nuotraukos publikuotos: Stankevičienė, p. 272, 291.
- 54 Ten pat, p. 290.
- 55 Šv. Benediktas, *Šventojo Benedikto regula*. Vert. Kęstutis Gražys. Vilnius: Aidai, 1997, p. 113.